

थैले खत्रीको इतिहास कथामा प्रगतिवाद

टंकप्रसाद भट्टराई*

Email: tankabhattacharai21@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत अनुसन्धानमूलक लेख प्रदीप नेपालको 'थैले खत्रीको इतिहास' कथाको विश्लेषणमा आधारित छ । समाजमा विद्यमान शोषक र शोषित दुई वर्गमध्ये शोषक वर्गद्वारा शोषित वर्गमाथि गरिने चरम अन्याय र त्यसको विरुद्धमा शोषित वर्गले गर्ने विद्रोहलाई प्रस्तुत गर्ने कथा लेखनका केन्द्रीयतामा अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ । समकालीन कथा लेखनका क्षेत्रमा प्रगतिवादी कथाकारको परिचय बनाएका प्रदीप नेपालको 'धरहराको सहर' कथासङ्ग्रहभित्रको 'थैले खत्रीको इतिहास' उनको प्रतिनिधि कथा हो । यस कथाले प्रगतिवादी विचारधारालाई बलियोसँग उठाएको छ । समाजका दुई वर्ग शोषक र शोषितमध्ये शोषितहरूले गर्ने विद्रोहलाई प्रगतिवादका सापेक्षतामा अध्ययन गर्न प्रदीप नेपालको 'थैले खत्रीको इतिहास' कथालाई विश्लेष्य सामग्रीका रूपमा चयन गरी कथाले सामाजिक शोषणको कुन रूपलाई प्रस्तुत गरेको छ र त्यसको विरुद्ध विद्रोह गर्ने वर्गको विरोधको विरुद्ध कसरी प्रस्तुत भएको छ भन्ने दृष्टिकोणबाट कथाको विश्लेषणलाई अगाडि बढाई त्यसैका केन्द्रीयतामा यस अनुसन्धानात्मक लेखको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : प्रगतिवाद, समाजवादी यथार्थवाद, मार्क्सवाद, सामन्त, शोषक

विषयपरिचय

नेपाली साहित्यमा विशेषतः आख्यानकारको रूपमा विशिष्ट पहिचान बनाएका प्रदीप नेपाल (२०१०) समकालीन नेपाली कथा विधाका विशिष्ट प्रतिभा हुन् । स्नातकतहसम्मको औपचारिक अध्ययन गरेका नेपाल नेपालको कम्युनिष्ट आन्दोलनका अग्रणी व्यक्तित्व हुन् । नेपाल सरकारको शिक्षामन्त्रीसम्म भएका नेपालले पञ्चायतकालमा सञ्जय थापा नामबाट साहित्ययात्राको थालनी गरेको पाइन्छ । उनका पहिलो चरणका कथासङ्ग्रहहरू यही नामबाट प्रकाशित छन् । चितवनबाट प्रकाशित हुने *नौलो राँको* पत्रिकामा २०२६ सालमा 'गाइड' शीर्षकको कथा प्रकाशित गरेर कथायात्राको औपचारिक थालनी गरेका नेपालका *सूर्जेमानको जेलयात्रा* (२०४१), *सूर्जेमानको बाल्यकाल* (२०४१), *किशोर सूर्जेमान* (२०४१), *कथाभित्रको नारी अनुहार* (२०४७) *मुक्त आकाशको खोजी* (भाग १, २, ३ क्रमशः २०४८, २०५४, २०५५), *बेचिएका चेलीहरू* (२०४८), *परोपकार यात्रा* (२०५०), *धरहराको सहर* (२०६४), *बाघमारेको लालसलाम* (२०६६), *फेवाको सुस्केरा* (२०६७), कथासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । उनका एक दर्जनभन्दा धेरै उपन्यास तथा संस्मरण नियात्राहरू प्रकाशित छन् ।

नेपाली कथामा सामाजिक यथार्थवादी र समाजवादी यथार्थवादी प्रवृत्तिका साथसाथै युगीन यथार्थका कथा लेख्ने प्रदीप नेपाल प्रगतिवादी कित्ताका सर्वाधिक शक्तिशाली स्रष्टा मानिन्छन् (गौतम र अधिकारी, २०६९, पृ. १३८) । प्रजातन्त्रप्राप्तिपूर्वका यिनका कथाहरूमा राज्यपक्षबाट देश र जनताले भोग्नुपरेका सास्ती आफू भूमिगत रहँदा अनुभव र अनुभूति गरेका विषयलाई कथामा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ भने प्रजातन्त्र पुनःस्थापनापछिका कथाहरूमा राजनीति तथा सामाजिक विकृति, विसङ्गति कमजोर मानवीय संवेदना, अन्याय अत्याचार, लुटपाट जस्ता विषय महत्त्वका साथ प्रस्तुत भएको पाइन्छ (गैरे, २०७४, पृ. २१५) । नेपाली साहित्यमा मूलतः प्रगतिवादी कित्ताका स्रष्टाका रूपमा परिचय बनाएका प्रदीप नेपालको *धरहराको सहर* कथासङ्ग्रहमा समाविष्ट 'थैले खत्रीको इतिहास' प्रगतिवादी दृष्टिकोणको ज्यादै सशक्त कथा हो । यस समालोचनात्मक लेखमा यही कथाको प्रगतिवादी दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्याकथन

समकालीन नेपाली कथा लेखकहरूमा प्रगतिवादी कथाकारको रूपमा विशिष्ट पहिचान बनाउन सफल प्रदीप नेपालद्वारा लेखिएको 'थैले खत्रीको इतिहास' कथाले नेपाली समाजमा विद्यमान वर्गीय विभेदको कस्तो स्वरूपलाई प्रस्तुत गरेको छ र सामन्त वर्गले पिछडिएका वर्गमाथि गर्ने अन्यायको कस्तो स्वरूपलाई प्रस्तुत गरिएको छ, साथै शोषित वर्गबाट केकस्तो विद्रोह प्रस्तुत गर्दै कथामा प्रगतिवादी चिन्तनको प्रस्तुति कसरी भएको छ भन्ने समस्यामा केन्द्रित रहेर कथाको प्रगतिवादी सौन्दर्यमूल्यको पहिचान गर्ने कार्यलाई अध्ययनको समस्या चयन गरिएको छ ।

उद्देश्यकथन

उपर्युक्त समस्यामा केन्द्रित रहेर प्रदीप नेपालद्वारा लिखित 'थैले खत्रीको इतिहास' कथामा प्रयुक्त प्रगतिवादको सैद्धान्तिक धरातलमा आधारित रहेर कथासौन्दर्यको निरूपण गर्नु प्रस्तुत अनुसन्धानमूलक लेखको उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अनुसन्धान मूलक लेखे मूलतः सैद्धान्तिक विश्लेषणकार्यमा आधारित रहेको छ । यस अनुसन्धानलाई सम्पन्न गर्न सामग्री सङ्कलन तथा विश्लेषण विधिको उपयोग गरिएको छ । यस अनुसन्धान लेखको प्रमुख स्रोतसामग्री 'थैले खत्रीको इतिहास' कथा हो भने कथा विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार प्रगतिवाद हो । प्रगतिवादको सैद्धान्तिक पर्याधार तयार पार्ने क्रममा साथै विश्लेष्य सामग्रीलाई थप पुष्टि गर्न पुस्तकालयीय स्रोतको उपयोगका माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित सामग्री र प्रगतिवादको सैद्धान्तिक पर्याधारका सापेक्षतामा 'थैले खत्रीको इतिहास' कथाको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

प्रगतिवादको सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रगतिवाद साहित्य समालोचनाका क्षेत्रमा दार्शनिक कार्लमार्क्सको दर्शनबाट प्रभावित साहित्य सिर्जनाको विश्लेषण गर्ने समालोचनाको एक महत्त्वपूर्ण शाखा हो । प्रगतिवाद तत्सम शब्द हो । गति शब्दमा प्र उपसर्ग लाग्दा प्रगति शब्द बन्दछ र त्यसमा वाद शब्दको योग हुँदा प्रगतिवाद शब्दको निर्माण हुन्छ । अंग्रेजी भाषामा प्रयोग गरिने 'प्रोग्रेस' लाई नेपालीमा प्रगति भनिन्छ । अंग्रेजीमा प्रचलित प्रोग्रेसिभ क्रिटिसिज्म वा मार्क्ससिस्ट क्रिटिसिज्मका पर्यायका रूपमा नेपाली भाषामा प्रगतिवादी समालोचना भनिन्छ ।

समाजवादी यथार्थवाद यथार्थवादका धरातलमा मार्क्सवादी दर्शनको बीजारोपणबाट उम्रिएको साहित्य सिद्धान्त हो र यसलाई सामान्यतः प्रगतिवाद भनिन्छ (जोशी, २०५७, पृ. ५७) । मार्क्सवादका अनुसार भौतिक जीवनमा नियमित कमाउने आधार, उत्पादनको पद्धति र त्यसमा व्यक्तिको अधिकारको स्थिति महत्त्वपूर्ण हुन्छ (भारद्वाज, सन् २०११, पृ. २२३) । प्रगतिवाद वा मार्क्सवादी साहित्यचिन्तन कलाका क्षेत्रमा मार्क्सवादी विचारधाराको प्रतिफल हो । समाज चिन्तनका क्षेत्रमा मार्क्सवाद जुन मान्यता वा दृष्टिकोणका साथ अडिएको छ साहित्यका क्षेत्रमा प्रगतिवाद पनि सोही अनुरूप अडिएको देखिन्छ । समाजमा रहेको आर्थिक विसमता हटाएर समता सिर्जना गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता र देशको सम्पूर्ण साधन, स्रोत, सम्पत्ति र उपलब्धिमा कसैको एकलौटी अधिकार हुन नदिएर सबैले समान परिश्रम गर्नुपर्छ र उत्पादित उपभोग्य सामग्रीमा सबैको साझा अधिकार हुनुपर्छ (जोशी, २०५७, पृ. ५६) भन्ने राजनैतिक चिन्तनको प्रभावबाट प्रेरित हुँदै गरिने साहित्य सिर्जना वा समालोचना प्रगतिवादी समालोचना हुन्छ तर समाज वर्गहरूमा विभक्त छ । वर्गहरूबीच घात प्रतिघात चलिरहन्छ । यसले वर्गसङ्घर्षको रूप लिन्छ (बराल, २०६७, पृ. २) वर्गसङ्घर्षमा सम्पन्न र शासक वर्गले विपन्न र शासित वर्गमाथि सदैव आफ्नो शक्ति र सत्ताको उपयोग गरी नियन्त्रण गर्दै उसलाई आफ्नो अनुकूल प्रयोग गर्न र शोषण गरिरहन उद्यत रहन्छ भने सचेत शासित वर्ग शोषणको विरुद्धमा विद्रोह गरी स्वतन्त्रता र समताको निमित्त अग्रसर हुन्छ । यस क्रममा शक्तिसङ्घर्ष सिर्जना हुन्छ । त्यही वर्गीय सङ्घर्षको विषयलाई प्रस्तुत गर्ने साहित्य चिन्तन प्रगतिवादी साहित्य हुन्छ ।

प्रगतिवादको उन्नयनको पृष्ठभूमिमा यथार्थवाद देखापर्दछ । यथार्थवादका दुई हाँगामध्ये सामाजिक यथार्थवादले समाज र व्यक्तिका जीवनको सम्बन्धले मान्छेका जीवनमा पार्ने प्रभावको यथार्थ प्रस्तुति गर्छ भने अर्को हाँगा समाजवादी यथार्थवादले समाजमा विद्यमान वर्गीय विभेदको प्रस्तुति गर्दछ । यथार्थवादको दोस्रो हाँगो समाजवादी यथार्थवाद नै प्रगतिवादका रूपमा परिचित छ । यसको विकास साहित्यमा मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद, ऐतिहासिक भौतिकवादका साथै शास्त्रीय जर्मन दर्शन, परम्परागत अंग्रेजी अर्थशास्त्र र फ्रान्सेली समाजवादको प्रभावबाट भएको पाइन्छ (बराल, २०५५, पृ. ४९४) ।

मार्क्सवाद इस्वीको उन्नाइसौँ शताब्दीको उत्तरार्धमा देखापरेको एक अत्यन्त प्रभावशाली सिद्धान्त वा दर्शन हो । यस सिद्धान्त वा दर्शनको विकास गर्नमा कार्ल मार्क्सले डेमोक्रेटस, हेरेक्लिटसजस्ता ग्रीसेली भौतिकवादी विचारकहरू, हिगेल, फायरवाखजस्ता क्लासिकल जर्मन दार्शनिकहरू पूर्ववर्ती फ्रान्सेली समाजवादीहरू तथा क्लासिकल ब्रिटिस अर्थशास्त्रीहरूका विचारधारा, मान्यता र सिद्धान्तहरूबाट पर्याप्त आधारभूत प्रेरणा र प्रभाव प्राप्त गरेको पाइन्छ (जोशी, २०५७, पृ. ५४) । यो मूलतः संसार तथा समाजलाई बुझ्ने र परिवर्तन गर्ने बाटो दिशानिर्देश गर्ने क्रान्तिकारी विचार चिन्तनको रूपमा परिचित छ (मिश्र, सन् १९७८, पृ. ११४) । मार्क्सवादी समालोचनाले प्रायशः समाजको चित्राङ्कन मात्रबाट सन्तुष्ट नभएर सामन्त तथा पुजीपति वर्गका विरुद्ध र सर्वहारा वर्गका समर्थनमा नउभिने कलाकारको निन्दा गर्दछ र उसलाई उत्कृष्ट कलाकार ठान्दैन (त्रिपाठी, २०५८, पृ. १५५) ।

मार्क्सका दार्शनिक चिन्तनबाट प्रेरित र प्रभावित हुँदै स्रष्टाहरूले संस्थाहरू स्थापना गर्ने कार्यमा अग्रसरता देखाएको पाइन्छ । रुसमा 'प्रतगिशील साहित्यको नाममा चलेको आन्दोलन, फ्रान्समा १९३५ मा प्रोग्रेसिभ राइटर्स एसोसिएसन नामक संस्थाको स्थापना, सन् १९३६ मा प्रेमचन्द्रको नेतृत्वमा भारतीय लेखक संघको स्थापना हुँदै यसले विश्वव्यापी रूप लियो ।

सिर्जनाका क्षेत्रमा जर्मनी नाटककार गर्हाटे हाउसम्यानको जुलाहा नाटकबाट प्रगतिवादी साहित्यलेखनको आरम्भ भएको मानिन्छ । रुसी उपन्यासकार म्याक्सिम गोर्कीको मदर उपन्यासलाई प्रगतिवादको नमुना कृतिका रूपमा लिइन्छ । त्यसैगरी भ्लादिमिर मायाकोव्स्की अर्का शक्तिशाली प्रगतिवादी लेखक मानिन्छन् । नेपाली साहित्यमा विभिन्न विधामा प्रगतिवादी चिन्तनलाई प्रयोग गर्ने थुप्रै स्रष्टाहरू देखापर्दछन् । नेपाली कथा विधामा रमेश विकलका लेखनबाट प्रगतिवादको थालनी भएको मानिए पनि उनी मूलतः आलोचनात्मक यथार्थवादी कथाकार हुन् । त्यसैले नेपाली भाषाका प्रतिनिधि प्रगतिवादी कथाकारका रूपमा ऋषिराज बराल, प्रदीप नेपाल, खगेन्द्र सङ्ग्रौला, प्रभृतिलाई मान्न सकिन्छ ।

थैले खत्रीको इतिहास कथामा प्रगतिवादी चेतना

'थैले खत्रीको इतिहास' कथा प्रदीप नेपालको *धरहराको सहर* (२०६२) कथासङ्ग्रहमा समाविष्ट कथा हो । यो कथा सर्वप्रथम २०४३ सालको *उत्साह* पत्रिकामा प्रकाशित भएको देखिन्छ । नेपाली समकालीन कथा स्रष्टाहरूमा प्रगतिवादी किताका शक्तिशाली कथाकारको परिचय बनाएका नेपालको यस कथाले युगौँदेखि नेपाली समाजमा विद्यमान निरङ्कुश सामन्ती प्रथा र त्यसको विरुद्धमा व्यक्तिगत र समूहगत रूपमा हुन थालेको विद्रोहलाई प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । कथाको प्रस्तुति पूर्वस्मृति शैलीमा गरिएको छ । यसमा किम्बदन्तीलाई त्यसको सम्भावित यथार्थमा आधारित रहेर प्रस्तुत गर्ने कलालाई अवलम्बन गरिएको छ । यसको ढाँचा इतिहास कथनको रहेको छ । कथालाई छोटोछोटा सात खण्डमा विभक्त गरिएको छ । कथामा स्थान र तिथिमितिसमेतको प्रयोग गरी इतिहासकथनको ढाँचालाई प्रभावकारी तुल्याइएको पाइन्छ । कथामा काठमाडौँदेखि ७९ कोस पूर्वमा पर्ने भोजपुर जिल्लाको भोजपुर बजारबाट चार कोस पूर्वोत्तरमा पर्ने प्याउली र नवलपुर भन्ने गाउँको कथा र घटनालाई प्रस्तुत गरिएको छ । सात खण्डमा विभक्त कथामा समयको सङ्केत गरिएकोले २००९ सालतिरबाट कथाका घटनाहरू घटित हुन थालेको सन्दर्भबाट २०१८ सालसम्म थैले खत्री जीवित रहेको सन्दर्भ र २०४२ मा लेखकले थैलेको चिहान नारायणी अञ्चलमा गाडिएको थाहा पाएसम्मको सन्दर्भ कथामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

श्रमिक वर्गको सङ्घर्षसित घनिष्ट सम्बन्ध राख्ने साहित्य जसले मान्छेका सङ्घर्षशील चरित्रसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्नेमात्र होइन त्यसकै केन्द्रीयतामा लेखिने (बराल, २०६७, पृ. १७) साहित्य प्रगतिवादी साहित्य हो । थैले खत्रीको इतिहास कथाले यही मान्यतालाई पछ्याएको देखिन्छ । प्रगतिवादी कथाले समाजमा विद्यमान विदेभको प्रस्तुति गर्दै विभेद र त्यसका अनुयायीका विरुद्धमा विद्रोह गर्दा सङ्घर्ष उत्पन्न हुन्छ । त्यसैले यस वर्गको साहित्यले समाज-विकासको द्वन्द्वात्मक तथा ऐतिहासिक प्रक्रियाका बीच प्रगतिशील र प्रतिगामी शक्तिहरूको जाँचपडताल गरी उदीयमान शक्तिको पक्षमा र हासशील पक्षको विरुद्धमा आफूलाई उभ्याउँछ (बराल, २०६७, पृ. १७) ।

प्रदीप नेपालको थैले खत्रीको इतिहास कथाले वर्ग सङ्घर्षको विषयलाई ज्यादै प्रभवकारी ढङ्गले उठाएको छ । त्यसका साथै वर्ग सङ्घर्षमा लागेकाहरूले अवलम्बन गर्नुपर्ने बाटोको समेत सङ्केत गरेको छ । यस कथाले त्यस समयको नेपाली ग्रामीण समाजको कथालाई उठाएको छ जुनबेला समाजका सामन्तहरूले आफूखुसी गर्ने परम्परा थियो । कानून पनि सामन्तकै पक्षमा उभिने र सामन्तद्वारा थिचोमिचो गरिएका विपक्षमा लाग्ने प्रवृत्तिको यथार्थ प्रस्तुति गर्दै कथाकारले यस कथाका माध्यमबाट विद्रोहको बाटो सुझाएको पाइन्छ । कथामा मुख्यतः दुई पात्र छन् । नरबहादुर खत्री कथाको नायक हो । लेखकले यसलाई शोषित वर्गको प्रतिनिधि पात्रका साथै विद्रोही पात्रका रूपमा उभ्याएका छन् । यस पात्रलाई थैले बोकेर हिड्ने हुँदा थैले खत्री नाम दिइएको छ । कथाको अर्को प्रमुख पात्र हरिप्रसाद कार्की हो । यसलाई लेखकले सामन्तवर्गको प्रतिनिधिको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यो कथामा खलपात्रका रूपमा उपस्थित छ । यसको शारीरिक संचरनाका कारण यसलाई ख्याउटे भनिएको छ ।

कथाको आरम्भमा इतिहासको उठान, स्थान परिचय र पात्र परिचय प्रस्तुत गरिएको छ भने त्यसपछि समस्याको उठान गरिएको छ । आर्थिक रूपमा विपन्न भए पनि थैले खत्रीको नवलपुरको पुच्छारामा दश मुरी धान फल्ने ज्यादै राम्रो खेत हुन्छ । त्यस खेलमाथि ख्याउटेको आँखा लाग्छ । गाउँका सामन्तलाई मन परेपछि जसरी भए पनि आफ्नो तुल्याउनुपर्ने निरङ्कुश र सामन्ती लिखुरेले भगडा गर्न आए सौपचास प्याकिदिने विचारका साथ खेतमा लगेर गोरु नारिदिन्छ । यसरी थैलेको खेत लिखुरेले हत्याउनुलाई गाउँलेहरू थैलेको दुर्भाग्य सम्झदै खेतको माया मान्ने सल्लाह दिन्छन्, तर आटिलो स्वभावको थैलेले “मर्द भ’र जन्मेपछि पहाडसँग पनि ठोकिनुपर्छ । ख्याउटे बाँदरको त के कुरा” भन्ने विद्रोही भाव प्रकट गर्छ । थैलेको कुरा थाहा पाएको ख्याउटेले “फुई छोड्छ भुसुनो” भन्दै अर्कै दिन एघार हल गोरु लगेर खेतमा रोपाइ गर्छ । ख्याउटेको यो आँट देखेर पनि थैले डराउदैन । ऊ खेतमा पुग्छ । ख्याउटेले आफूमाथि गोली चलाउदा पनि नडराएर “जोता ख्याउटे जोता, बाउको छोरो र’छु भने ब्याजसिहत फिर्ता लिउँला, होइन तँजस्तै दुई बाउको छोरो र’छु भने तेरा गोडामा लत्रिन आउँला ।” भन्छ । आफूलाई मन पर्थो भन्दैमा अर्काको खेतमा गोरु नार्नु र उसले धम्क्यायो भन्दैमा रोपाइ गर्नु साथै उसैमाथि गोली चलाउनु तत्कालीन सामन्ती शोषण प्रवृत्तिको पहिचान हो । अर्कोतर्फ आफू आर्थिक रूपमा गरिव हुनुका साथै सत्ता र शक्तिको पहुँचमा नभए पनि सत्ता निकट रहेको, शक्तिशाली र सामन्त ख्याउटेसँग नडराएर उसका अन्यायका विरुद्धमा विद्रोह गर्नु, उसलाई सोभै चुनौति दिनु थैलेको क्रान्तिकारी विद्रोही चरित्र हो । गाउँलेले डराउन दिँदा नडराउनु, गोली चलाउँदा समेत नडराएर गाउँकै शक्तिशाली ख्याउटेलाई दुई बाउको छोरो भन्न सक्ने थैले खत्री समाजका विपन्न तर अन्यायको विरुद्धमा उभिन नडराउने प्रगतिशील पात्र हो ।

ख्याउटेसँग बाभेको तीनदिनपछि थैले गाउँबाट हराउँछ । आफूलाई अपमान गरेको बदलामा ख्याउटेले उसको घरगोठ जलाइदिन्छ र आफ्नो नोकर चुच्चेलाई लगाएर सुत्केरी स्वास्नीको हत्या गरिदिन्छ । ख्याउटेद्वारा परिवार, घरबार र सम्पत्तिविहीन बनाइएको थैले करिब चार वर्षपछि गाउँमा फर्किन्छ । गाउँ आएपछि भूमिगत रूपमा बसेर थैलेले पत्राचार गरी ख्याउटेलाई चेतावनी दिने र बदला लिने काम गर्न थाल्छ । आफ्नो खेत हत्याएको बदलास्वरूप उसको धन्सारमा आगो लगाइदिन्छ । गोठ जलाइदिन्छ र घोंडालाई बन्दुक ताकेर हान्दा ख्याउटे घाइते हुन्छ । उसले ख्याउटेलाई पटकपटक चुनौति दिँदै सप्रिने मौका दिँदै गर्छ । थैलेले उजुरी गर्दा यो गाउँलेहरूको एक आपसको मामला भएको र त्यस्ता उजुरी लिएर आउन हुन्न भन्ने बडाहाकिम ख्याउटेको सुरक्षार्थ चारजना पुलिस पठाउँछ । यस प्रसङ्गका माध्यमबाट लेखकले तत्कालीन समयमा गाउँका सामन्तहरूलाई सोभ्ना गाउँलेमाथि अन्याय गर्नेहरूलाई राज्यपक्षले नै उक्साउने, सघाउने, हौस्याउने र संरक्षण दिने गरेको विषयप्रति सङ्केत गरेको पाइन्छ ।

यस कथामा थैलेले आफूहरूबीचका विगतका घटनाहरू र राज्यपक्षले देखाएको उदासीनताप्रति सङ्केत गर्दै पुलिसलाई फर्किन आग्रह गर्छ। पुलिस आएपछि गाउँमा आतङ्कको वातावरण सिर्जना हुन्छ। पुलिसलाई देखेर गाउँलेले थैलेलाई नै सम्झाउन खोज्छन् तर ऊ भन्छ, “रुसमा मान्छेले जारबाट पार पाए भने ख्याउटेबाट पाउन सकिँदैन ?” उसका विचारमा पहिलेखेपछि हिम्मत आउँछ। तीन महिनासम्म थैलेको पत्तो नलागेपछि पुलिस सदरमुकाम फर्किन्छ, तर त्यसै रात थैलेले आफ्नो खेतको आधा धान काटेर थन्क्याउँछ। त्यो देखेर ख्याउटे स्वयं पुलिस लिन सदरमुकाम जान्छ। ऊ पुलिसलाई पठाएर आफू उतै बस्छ। पुलिससँग दोहोरो भिडन्त हुँदा पुलिसको बन्दुकको नाल फुट्छ र एउटा पुलिस मर्छ। थैलेले पुलिसलाई चेतावनी दिन्छ। तर पुलिसले भुक्त्याएर थैलेकी सासुको सहायताले थैलेलाई गिरफ्तार गर्छ र जेल चलान गर्छ। उसलाई अनेक यातना दिँदै हात भाँचिदिन्छ। भोजपुर जेलबाट काठमाडौं जेल आएपछि थैलेले आफ्ना बन्दी साथीहरूलाई भनेको अभिव्यक्ति “मैले अल्लि बुद्धि पुऱ्याइनछु। एकलै सबैथोक गर्न सकिन्छ भन्नु हुँदोहरेनछ।” यो अभिव्यक्ति यस कथाको उत्कर्ष अभिव्यक्ति हो, वा यो कथाकारको उद्देश्य अनुरूप प्रगतिवादका दृष्टिकोणले उत्कर्ष वाक्य हो।

प्रस्तुत थैले खत्रीको इतिहास कथा प्रगतिवादका सन्दर्भबाट ज्यादै शक्तिशाली कथाका रूपमा प्रस्तुत भएको छ। यस कथामा ख्याउटे समाजको सबैभन्दा धनी व्यक्ति हो। ऊ सामन्त शोषकवर्गको प्रतिनिधिका रूपमा कथामा उपस्थित छ। थैले खत्रीको खेत मन पऱ्यो भन्दैमा उसलाई एकशब्द नभनी, सल्लाह नगरी, जबर्जस्ती खेतमा जोत्नु र थैलेले प्रतिवाद गर्ऱ्यो भनेर उसको घरमा आगो लगाइदिनु, नोकर चुच्चेलाई लगाएर सुत्केरी स्वास्नीको हत्या गराइदिनुजस्ता उसका क्रूर र घृणित प्रवृत्तिबाट उसको शक्तिदम्भ र निरङ्कुशताको परिचय प्राप्त हुन्छ। प्रशासनलाई नै आफ्नो हातमा लिएर न्याय र सुरक्षा व्यवस्थालाई आफ्नो नियन्त्रणमा निले सामन्तहरूको प्रतिनिधि बनेर कथामा ख्याउटे उपस्थित भएको छ। आफ्नो शक्तिदम्भका कारण पुलिसबाट छोरी बृहारी असुरक्षित हुँदासम्म पर्वाह नगर्ने ख्याउटेको चरित्र तानाशाह स्वभावको छ। समाजका सामन्तहरूले अन्यायपूर्ण तरिकाले गरिबहरूमाथि गर्ने थिचोमिचोलाई प्रस्तुत गर्न कथामा यस पात्रका साथै पुलिस प्रशासनले सामन्तहरूलाई नै सघाउने गरेको तत्कालीन अवस्थाको यथार्थ चित्रण (गैरे, २०७४, पृ. २२९) गरेको पाइन्छ। प्रगतिवादी कथामा अन्याय, अत्याचार, विभेदमात्र हुँदैन। शोषित वर्गबाट सामन्तका विरुद्धमा विद्रोह समेत देखाइन्छ। यही सन्दर्भलाई प्रस्तुत गर्न कथामा थैले खत्रीलाई प्रतिनिधि पात्र बनाइएको छ। यस्ता पात्रहरू विरोध र विद्रोह गर्न डराउँदैनन्। उनीहरू त्यसबाट उत्पन्न हुने परिणामबाट पनि निर्भिक भएर प्रतिकार/प्रतिवाद गर्दछन्। कथामा थैले खत्री त्यही रूपमा उपस्थित भएको छ।

गाउँलेहरूले ख्याउटेसँग नवाभने सल्लाह दिँदै निरुत्साहित गर्दा पनि ऊ कति बिचलित हुँदैन र एकलै प्रतिकारमा उत्रन्छ। ख्याउटेले बन्दुक चलाउँदा समेत निर्भिक भएर उसले प्रतिवाद गरेको छ। ख्याउटेलाई दुई बाउको छोरो भनी चुनौति दिने थैले ख्याउटेको हत्या गरिदिन सक्ने क्षमता राख्छ तर ऊ ख्याउटे सुधारियोस् भन्ने चाहन्छ। आफ्नो घर गोठ जलाएको बदलामा सर्वस्व गरिदिन सक्छ। सबै भकारी जलाइदिन सक्ने क्षमता भए पनि चारवर्षमा आफ्नो खेतमा उब्जाउ भएको धान मात्र नुक्सान हुनेगरी भकारी जलाउँछ। आफ्नी सुत्केरी श्रीमतीको हत्या गरिदिँदा न ऊ विचलित भएको छ न त्यसको बदलामा कसैको हत्या गरेको छ। ऊ लकुर पनि प्रहार गर्दैन। लिखित चेतावनी दिन्छ र सोही अनुरूप प्रहार गर्छ। प्रहरीले कारवाही गर्न खोज्दा ऊ प्रशासनले आफूलाई दिएको जवाफ फर्काएर आफूहरूबीचको भगडा भएको बताउँछ। यसरी थैले खत्री कुनै पद वा सत्ता लोलुपता वा कसैको धन दौलत हत्याउने मनसायले नभै विशुद्ध ख्याउटेले आफूमाथि गरेको अन्यायपूर्ण ज्यादतीको प्रतिकारका लागि मात्र विद्रोह गरेको देखिन्छ। प्रगतिवादको वैचारिक धरातल नै समतामूलक व्यवहार हो र त्यसलाई यस कथामा प्रदीप नेपालले ज्यादै प्रभावकारी ढङ्गले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ।

निष्कर्ष

‘थैले खत्रीको इतिहास’ प्रदीप नेपालको प्रतिनिधि कथा हो। सर्वप्रथम २०४३ सालमा प्रकाशित यो कथा उनको *धरहराको सहर* कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित छ। प्रारम्भमा सञ्जय थापाका नामबाट कथालेखनमा सक्रिय प्रदीप नेपाल प्रजातन्त्र पुनःस्थापनापछि प्रदीप नेपाल नामबाट नै लेखनमा क्रियाशील छन्। नेपाली कम्युनिष्ट राजनीतिका शिखर व्यक्तित्व र शिक्षामन्त्रीसम्मको जिम्मेवारीमा पुगेका नेपाल साहित्यको कथा विधाका साथै उपन्यास र निबन्ध लेखनमा समेत सक्रिय तथा लोकप्रिय छन्।

समकालीन कथाधाराका अग्रणी व्यक्तित्व प्रदीप नेपाल यथार्थवादी प्रगतिवादी कथाकारका रूपमा परिचित छन् । प्रगतिवादले साहित्यमा समाजको त्यस अवस्थाको चित्रण गर्दछ जहाँ वर्गीय विभेद हुन्छ । मार्क्सको दर्शनबाट प्रभावित यस चिन्तनअन्तर्गत समाजमा विद्यमान दुई वर्ग, तीमध्ये शक्तिशाली शासकवर्गबाट कमजोर र निमुखाप्रति गरिने अन्याय अत्याचार थिचोमिचोको प्रस्तुति गर्दै शोषित वर्गले आफूमाथिको अन्यायको विरुद्धमा गर्ने विद्रोहलाई प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । प्रदीप नेपालको प्रगतिवादी विचारबाट प्रभावित प्रतिनिधि कथा 'थैले खत्रीको इतिहास' मा समाजमा विद्यमान अन्यायको चरमोत्कर्षलाई प्रस्तुत गर्दै त्यसको विरुद्धमा गरिएको विद्रोहलाई प्रस्तुत गरिएको छ । काठमाडौंबाट ७९ कोस पूर्वमा पर्ने भोजपुर जिल्लाको भोजपुर बजारबाट चार कोस पूर्वोत्तरमा प्याउली र नवलपुरको कथालाई ऐतिहासिक कथा लेखनको ढाँचामा प्रस्तुत गरेका छन् । कथामा सामन्त वर्गको प्रतिनिधि पात्रका रूपमा हरिप्रसाद कार्की अर्थात् ख्याउटे छ जो गाउँको सबैभन्दा सम्पन्न व्यक्ति हो, उसलाई शोषकको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी नरबहादुर खत्री जसलाई समाजले थैले खत्री भन्छ ऊ कथाको नायक र विद्रोही पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

आर्थिक दृष्टिकोणले विपन्न भए पनि गाउँको राम्रो खेत थैलेको हुनु र त्यसलाई अवैधानिक रूपमै शक्ति र दम्भका आडमा ख्याउटेले आफ्नो बनाउन खोज्नु कथाको मुख्य समस्या र द्वन्द्वको कारण हो । थैलेलाई एक शब्द नभनी, उसँग नकिनी शक्तिकै आडमा ख्याउटेले थैलेको खेत जोत्नु कथाको समस्या उठान हो भने अन्याय सहन नसक्ने थैलेले ख्याउटेलाई दुई बाउको छोरो भनी धम्क्याउनु कथाको विकास हो । थैले भूमिगत भएपछि ख्याउटेले उसको घरमा आगो लगाइदिनु, नोकर चुच्चेलाई लगाएर सुत्केरी स्वास्नीको हत्या गरिदिनुजस्ता क्रूरतापूर्ण अमानवीय अत्याचारको विरोध गर्नु र करिब चार वर्षपछि थैले गाउँमा फर्कनु, ख्याउटेलाई चेतावनीपूर्ण ढङ्गले बदला लिनुले कथामा द्वन्द्व सिर्जना भएको छ । आफूले न्याय माग्दा यो एउटा गाउँका छिमेकीहरूको विवाद हो आफैले मिल्नुपर्छ भन्ने प्रशासन ख्याउटेले सुरक्षा माग्दा पुलिस पठाउँछ तर थैले उनीहरूसँग डराउँदैन । गाउँलेले ख्याउटेसँग विद्रोह गर्न सकिँदैन भनेर सम्झाउदा पनि एकलै लड्ने थैलेलाई पुलिसले भुक्काएर गिरभतार गरी चरम यातना दिएर जेलमा थुनेको कथा र अन्त्यमा जेलमै उसको निधन भएको घटना कथामा वर्णित छ ।

यस कथामा ख्याउटेले गरेको अन्याय र अत्याचार समाजको यथार्थ घटना हो भने त्यसका विरुद्धमा थैलेले विद्रोह तथा प्रतिकार गर्नु प्रगतिवाद हो । कथाको अन्त्यमा थैलेद्वारा जेलका अन्य कैदी साथीहरूसँग एकलै सबैथोक गर्न सकिन्छ भन्नु हुँदोरहेनछ भन्ने अभिव्यक्तिका माध्यमबाट कथाकारले समाजमा विद्यमान अन्याय अत्याचार सहनु हुँदैन । त्यसका विरुद्धमा आवाज उठाउनुपर्छ, लड्नुपर्छ । राज्यले अन्याय गर्छ वा न्याय दिँदैन भने पनि आवाज उठाउनुपर्छ भन्ने प्रगतिवादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नुका साथै यस प्रकार गरिने विरोध वा विद्रोह व्यक्तिले एकलै गन्थो भने कहिल्यै सफल भइँदैन त्यसैले अन्यायमा परेकाहरूले एकताबद्ध भएर विरोध वा विद्रोह गर्नुपर्छ भन्ने प्रगतिवादी विचार कथामा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

सन्दर्भसूची

- गैरे, शंकरप्रसाद (२०७४). *कथा सिद्धान्त र प्रतिनिधि नेपाली कथा*. काठमाडौं : कमलादेवी न्यौपाने ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद र अधिकारी, ज्ञानु (२०६९). *नेपाली कथाको इतिहास*. काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- जोशी, कुमारबहादुर (२०५७). *पाश्चात्य साहित्यका प्रमुख वाद चौथो संस्करण*. पुलचोक : साभा प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०५८). *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २ तृतीय संस्करण*. पुलचोक : साभा प्रकाशन ।
- भारद्वाज, मैथिलीप्रसाद (सन् २०११). *पाश्चात्य काव्यशास्त्र के सिद्धान्त तृतीय संस्करण*. पंचकूला : हरियाणा साहित्य अकादमी ।
- बराल, ईश्वर (२०५५). *नेपाली साहित्यकोश*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- बराल, ऋषिराज (२०६७). *मार्क्सवाद र उत्तरआधुनिकतावाद दोस्रो संस्करण*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- मिश्र, शिवकुमार (सन् १९७८). *यथार्थवाद द्वितीय संस्करण*. नई दिल्ली : दि मैकमिलन कंपनी आफ इंडिया लिमिटेड ।